

DOMONKOSI ÁGNES – LUDÁNYI ZSÓFIA

ÍRÁSBELI KAPCSOLATTARTÁS A HALLGATÓ-OKTATÓ VISZONYBAN: SZOKÁSRENDEK ÉS PROBLÉMÁK A NYELVI REFLEXIÓK TÜKRÉBEN¹

1. Bevezetés: a hallgatók és oktatók közötti írásbeli kapcsolattartás sajátosságai

Az írásbeli kapcsolattartás szokásrendje átalakulóban van, ami a korábbi gyakorlatok felbomlásával, a kapcsolattartási minták, sémák átértékelődésével, problematikus kommunikációs helyzetekkel és új nyelvi megoldások kialakulásával is együtt jár. Az elektronikus kommunikáció elterjedésével és technikai lehetőségeinek fejlődésével ugyanis az írásbeli üzenetváltásnak olyan új lehetőségei jöttek létre, amelyek visszahatnak az írásbeli kapcsolattartás nyelvi megoldásaira is (Bódi 2004; Érsok 2007; Veszelszki 2017; Domonkosi 2017). Az e-mailezés és a csetelés lehetősége olyan írásbeli közlésformákat alakított ki, amelyek kapcsolódnak ugyan a hagyományos levelezés szövegezési és stílusbeli mintáihoz, de sok tekintetben el is térnek azoktól.

Az írásbeli kapcsolattartás lehetőségeit vizsgálva a felsőoktatás hallgatók és oktatók közötti kommunikációja két szempontból is sajátos területnek tekinthető. Egyrészt azért, mert az elmúlt évtizedekben az elektronikus levelezés a hallgató-oktató közötti kommunikáció egyik meghatározó csatornájává vált, a korábbi időszakhoz képest új lehetőséget nyitva meg a kapcsolattartásra, hiszen korábban ebben a viszonylatban az írásbeli kapcsolattartás jóval kevésbé volt meghatározó, és jóval kevésbé terjedt ki a hétköznapi, oktatásszervezési tevékenységekre, azok elsődlegesen a kontaktórákon, illetve az oktatók fogadóóráján valósultak meg, főként szóbeli kapcsolattartás révén (vö. Reder 2007). Az e-mailezés tehát növelte az írásbeli érintkezés felhasználási lehetőségeit, azaz nem egyszerűen a korábbi levélműfaj nyelvi megoldásai alakultak át, hanem kitért azokra a társas cselekvésekre a köre, amelyek írásban valósulnak meg a hallgató-oktató viszonyban. Az írásbeli kapcsolattartás kereteibe került számos hétköznapi, az oktatási segédanyagok megosztásával, az óralátogatás szervezésével kapcsolatos tevékenység; a gyakori üzenetváltás lehetőségének biztosítása révén intenzívebbé téve a hallgató-oktató közötti kommunikáció lehetőségét.

1 A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíja és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4-EKE-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta (Domonkosi Ágnes).

Másrészt azért is érdekes kommunikációs terület a hallgató-oktató kapcsolattartás, mert a hallgatók sajátos társas helyzetben vannak a felsőoktatási intézményeken belüli hierarchiát, az oktatókhoz való viszonyukat tekintve (Halász 2001: 123). Az oktató-hallgató kapcsolat ugyanis részben szimmetrikus viszonyt jelent, hiszen leendő szakemberek, kollégák képzését végzik az intézmények, részben azonban aszimmetrikus is a hierarchikus szerveződés miatt, ráadásul a hallgatók egy része ezeken a nyelvhasználati színtereken kerül először rendszeres, felnőtt nyelvi szerepekbe, tehát a kapcsolattartás nyelvi gyakorlatainak egy részét éppen ezekben a helyzetekben sajátítja el.

Az írásbeli kapcsolattartás szokásrendjének az online kommunikáció lehetőségével bekövetkezett átalakulása, másrészt a hallgatók szocializációs helyzete miatt is problémákban meglehetősen gazdag tehát a vizsgált terület, ezért tanulmányozása a nemzetközi pragmatikai (Hudson 2011; Merrison et al. 2012, Chejnova 2014) és szociolingvisztikai kutatásokban (Hariri 2017) is szerepet kap.

A felsőoktatási megszólítási gyakorlatokat átfogóan vizsgáló, folyamatban lévő kutatásunk során oktatói interjúkat és hallgatói fókuszcsoportos beszélgetéseket is készítettünk, amelyek tudatosan kiváltott metapragmatikai reflexiói azt jelzik, hogy az oktató-hallgató közötti kommunikáció legtöbb nehézséget rejtő területe a hallgatók írásbeli kapcsolattartási gyakorlata (vö. Domonkosi-Ludányi 2019).

2. A kutatás célja és módszere – a reflexív nyelvi tevékenység, a metapragmatikai tudatosság vizsgálatának lehetőségei

A tanulmány nyelvhasználói reflexiók, kifejtett metapragmatikai (Tátrai 2011: 169) vélekedések alapján egyrészt annak a bemutatására törekszik, hogy a hallgatók és az oktatók írásbeli kapcsolattartásának nehézségeivel, problémáival kapcsolatban milyen attitűdök és azokból adódóan milyen társas cselekvéseket (pl. előírás, tiltás, tanács) megvalósító különböző metadiskurzusok ismerhetők fel. Másrészt a vizsgált metaszövegek alapján rámutat arra is, hogy mik számítanak a hallgatók és oktatók közötti írásbeli kapcsolattartásban a leginkább nyelvi bizonytalanságot teremtő kérdéseknek, és hogy milyen különböző javaslatok jelennek meg ezek megoldására.

A metapragmatikai reflexiók vizsgálata olyan perspektívát kínál, amely rálátást enged arra, hogy az egyes társadalmi gyakorlatok, jelen esetben a hallgató-oktató kapcsolattartás résztvevői miként értelmezik a saját viselkedésüket. Az egyes nyelvi jelenségek különböző mértékben észlelhetők és hozzáférhetők a nyelvi reflexió számára, a nyelvi udvariasság, a nyelvi viselkedés kérdése olyan területnek számít, amely kifejezetten gyakran válik témává különböző diskurzusokban (Blum-Kulka 1992).

Tanulmányunk tehát az oktató-hallgató levelezésre vonatkozó metapragmatikai, metadiskurzív tudatosságot, az oktatók és hallgatók közötti levelezésről folytatott reflexív társadalmi diskurzusokat vizsgálja.

A metadiszkurzív tudatosság nemcsak egy adott interakcióban érhető tetten, hanem az adott nyelvi tevékenységhez kötődő jelenségek visszamenőleges, illetve általános értelmezésében is (Németh–Kádár–Haugh 2016: 8). A két tudásmód szorosan érintkezik, azaz az általános érvényű metanyelvi vélekedések befolyásolják a pillanatnyi metanyelvi feldolgozást is, és viszont. Az e-mailezéssel kapcsolatos, internetes fórumokról, honlapokról származó reflexiókat tartalmazó feldolgozása révén a metapragmatikai tudás általánosabb vonatkozásait vizsgáljuk.

Ugyanezek az adatok a továbbiakban lehetőséget nyújthatnak arra is, hogy az írásbeli kapcsolattartáshoz kapcsolódó értékek, az írásbeli udvariasságban megmutatózó ideológiák szerepét és működését vizsgáljuk, ebben a tanulmányban azonban elsődlegesen a nyelvi problémákhoz való különböző viszonyulásokat, attitűdöket, illetve a problematikusnak ítélt helyzeteket és a megoldásukra tett javaslatokat tekintjük át.

Az internetes fórumok nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó kérdéseit és válaszait, illetve a különböző szövegtípusokban megvalósuló oktatói irányváltásokat olyan metadiskurzusoknak tekintjük, amelyekben a beszélők megnyilatkozásai a nyelvi tevékenységre és az ahhoz kapcsolódó társas jelentésekre vonatkoznak; a megnyilatkozók kifejtetten reflektálnak arra, hogy a nyelvi kapcsolattartó tevékenységet milyen társadalmi és közösségi minták irányítják, és hogy a diskurzus szereplői hogyan viszonyulnak azokhoz (Kádár–Haugh 2013: 181–206; Ballagó 2016: 187).

A vizsgált tartalmak azért biztosítanak hatékony forrást a nyelvi kapcsolattartást érintő problémák feltárásához, mert spontán módon közölt szubjektív nyelvi adatokat nyújtanak, és már maguk a megjelenő témák is képet adhatnak arról, hogy melyek azok a nyelvi jelenségek, amelyek valóban foglalkoztatják a nyelvhasználókat. A vizsgált metadiskurzusok a nyelvi problémákra adott spontán cselekvésválaszok, amelyek bevett, az adott társas közeghez kapcsolódó kulturális gyakorlatokba ágyazódnak. Ennek köszönhetően kivédhető a direkt módszereknek, a kutatók által kiváltott, interjúhelyzetben (pl. Spencer-Oatey 2011), esetleg naplóiíratás révén (Culpeper 2011) megszülető metapragmatikai közléseknek az az ellentmondása, hogy olyan attitűdöket, nyelvi problémákat is a felszínre hozhatnak, amelyek a kérdezésig nem léteztek.

Ezzel a kutatási módszerrel az illemirodalom udvariassági metadiskurzusként való értelmezésének kutatási hagyományához csatlakozunk (Németh 2015a, 2015b) úgy, hogy mai, egy konkrét társas gyakorlathoz, a hallgató-oktató üzenetváltáshoz kötődő, a megfelelő közlésmód kérdéseit problematizáló diskurzusokra koncentrálunk.

Az írásbeli nyelvi kapcsolattartás nehézségeit már önmagában az is jelzi, hogy ez a kérdéskör igen gyakran, még a nyelvi udvariasság egyéb kérdéseinél is meghatározóbb mértékben válik spontán, természetes, hétköznapi metadiskurzusok tárgyává.

A hallgatók írásbeli kapcsolattartásra vonatkozó nyelvi problémáinak feltárásához elsősorban a gyakorikérdések.hu „Szokások, etikett” rovatában meg-

jelenő kérdéseket és válaszokat dolgoztuk fel, míg a kérdéskör oktatói szemzögből történő vizsgálatához egyetemi tanszékek nyelvi illetmáni ajánlásait tekintettük át.

3. A hallgatók által kezdeményezett metadiskurzusok

3.1. A fórum mint közösségi tudástár, a hallgatói metadiskurzusok attitűdjei

A hallgatóknak a megfelelő kapcsolattartási formákra vonatkozó bizonytalanságait, problémáit jelzik, hogy a tanácskérő jellegű internetes oldalakon gyakran számítanak az ebbe a tematikába tartozó társalgások, vagyis a hallgatók igen gyakran kezdeményeznek metapragmatikai diskurzusokat a kérdésről. Az internetes fórumokból nyert nyelvi reflexiók, spontán metadiskurzusok elemzése hatékonyan mutatja ki a tényleges és érdemi nyelvhasználói problémákat. A hallgatók nyelvhasználói kérdésfelvetései, bizonytalanságai valószínűleg hétköznapi, szóbeli spontán metadiskurzusokban is megmutatkoznak, az általunk vizsgált közlések azonban széles körben hozzáférhetők, ezáltal más olvasók számára közvetítenek információkat, hozzájárulva a reflexiók rekurzivitásához, azaz társadalmi tereken átívelő ismétlődéséhez (Németh–Kádár–Haugh 2016: 7). Emellett internetes elérhetőségük révén ezek a reflexív szövegek a kutató számára is eredményesen vizsgálhatók.

Az internetes fórumok diskurzusainak működése sok szempontból a fókuszcsoporthoz beszélgetésekhez hasonlítható (vö. Domonkosi 2018). A fókuszcsoporthoz beszélgetések célja, hogy minél több ismeretet gyűjtsünk egy meghatározott témáról; a résztvevőket nem egyenként, egymás után kérdezik ki, hanem az interjúvezető beszélgetést kezdeményez velük, vagyis az információszerzéshez felhasználja a csoportinterakciót (Síklaki 2006: 46). Az internetes fórumok társalgásaiban az interjúvezetőt az a kérdező helyettesíti, aki a témát kijelöli, a hozzászólóknak pedig lehetőségük van kifejezni a véleményüket, vagyis éppen olyan hétköznapi beszélgetésekről van szó, mint amilyeneket a fókuszcsoporthoz beszélgetés modellezni próbál (Vicsek 2006), ráadásul az internetes oldalak nem a kutató által előidézett kérdéseket tesznek problémává, ezáltal hitelesebben jelzik a közösségi gyakorlatok működését.

A gyakorikerdesek.hu fórum kérdései úgy épülnek fel, hogy a kérdező először tömören, lényegre törően megfogalmazza problémáját, majd lehetősége van részletesebben is kifejezni azt. A válaszadás teljesen anonim módon történik, más fórumoktól eltérően még nicknevet sem kell megadni. A közösségi tudás ezáltal ezekben a helyzetekben többféle, egymást kontrolláló, egymást kiigazító és egymásra vonatkoztatható vélemény révén összetett, diszkurzív jelenséggé mutatkozik meg.

Ezekben az internetes társalgásokban a kérdezők részéről a megoldásokra való nyitottság, a közösségi tudásba vetett bizalom attitűdje fedezhető fel. A válaszokban pedig a metapragmatikai tudatosság különböző szintjei mutatko-

nak meg, egyrészt a jelen van a saját tapasztalatok megosztása, általánosítása, másrészt a normákra, szokásokra való hivatkozás, illetve a megjelenik az adott diskurzusban való egyezkedések szerepének hangsúlyozása is:

(1) [...] de arra érdemes mindig figyelni, hogy a másik fél hogyan reagál a válaszában: ha viszonozza a kevésbé formális megszólítást, akkor nincs gond, de ha marad a formálisnál, érdemes neked is visszatérni ahhoz. De alapvetően igaz, hogy mindig viszonozni kell a levelezőpartner stílusát.²

Ezek a metadiskurzusok összességében a leghangsúlyosabban arra mutatnak rá, hogy a nyelvhasználók nagy száma fontosnak tartja ezeket a kérdéseket, és igyekszik megismerni a közösségben érvényesülő szokásrendet.

3.2. Az írásbeli érintkezés problematikussága a hallgatók szemszögéből

A vizsgált fórumon megjelenő kérdések alapján a nyelvi kapcsolattartás problémáit, nehézségeit több, az egyes pontokban részletezendő területen is érzékelik a felsőoktatás hallgatói.

3.2.1. Megszólítás, levélkezdő formulák

A fórumokon feltett kérdésekben megmutatkozik a nyelvi kapcsolattartási formákat érintő bizonytalanság, a nyelvi, nyelvhasználati sajátosságok tudatos-sága. A gyakran ismétlődő kérdéstípusok rámutatnak arra, hogy a felsőoktatási intézmények hallgatóinak sokszor nem kielégítő a formális interakciókban való jártassága. Az egyik legjellemzőbb kérdéstípusban a kérdezők az oktatóhoz intézett e-mail levélkezdő formuláival kapcsolatban szeretnének iránymutatást kapni. A korábban, középiskolás korukban megszokott hagyományos megszólítások adekvátsága megkérdőjeleződik, mint az (1) példában láthatjuk. A felsőoktatásban dolgozó tanárokkal szembeni fokozott tekintélytiszteletre utalhatnak az olyan reflexiók, amelyek a hallgatók a tudományos fokozattal rendelkező vagy magas beosztású oktató udvarias megszólításának bizonytalanságáról árulkodnak. Ezek a kérdések a fokozatok, beosztások rövidítéseseinek (pl. *dr.*, *PhD.*, *prof.*) a megszólításban való feltüntetésére irányulnak (2), (3).

(2) Hogy szokás levélben megszólítani egy egyetemi tanárt?³ A tisztelt tanár úr jó?

2 A gyakorikerdesek.hu fórumról származó példákat javított helyesírással közöljük. A hétköznapi metanyelvi szövegekben a nyelvi adatok jelöletlenek vagy idézőjelben vannak, ezeket a jelölésmódokat változtatlanul hagytuk.

3 A hétköznapi diskurzusokban az egyetemi tanár jelentése 'bármilyen beosztású egyetemi oktató'. Az idézett példákban is ebben a jelentésben értendő.

(3) E-mailben hogyan kell megszólítanom azt a tanáromat, akinek az a neve, hogy Dr. X. Y.?

(4) Egyetemi tanárokat hogy illik megszólítani? Kissé elbizonytalanodtam. A Tisztelt Dr. Gipsz Jakab a megfelelő? Kell a dr.?

A válaszokat elemezve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb hozzászóló a hagyományos, kortól és rangtól független *Tisztelt Tanárnő/Tanár Úr!* formát ajánlja. Esetenként a *tisztelt* helyett a *kedves* udvariassági jelző is megjelenik a hozzászólásokban, általában csak közelebbi tanár-diák viszony esetén javasolják a válaszadók.

Egyes válaszokban az oktató nevével bővített megszólításjavaslat is előfordul: *Tisztelt Vezetéknév Keresztnév Tanár Úr! Tisztelt Vezetéknév Keresztnév Professor Úr!*, míg más válaszadók vélekedéseiben a névelemű megszólítás már „túlcifrázásnak”, „túludvariaskodásnak” számít. A hallgatói vélekedések szerint az oktatóhoz való viszony közelsége, a helyzet hivatalossága is befolyásolja a megszólítást (5):

(5) Ha a tanítványa vagy, akkor elég, hogy „Tisztelt Tanár Úr!”. Ha hivatalos ügyben keresed, és nem ismered személyesen, akkor levélben megszólítás-kor illik kiírni a teljes nevét.

A megszólítási javaslatok közül a hagyományos formáknál ritkábban ugyan, de megjelenik a teljes néven szólítás, társjelölő elem nélkül: *Tisztelt (dr.) Vezetéknév Keresztnév!* Ezt a formát a hallgatók egy része a hozzászólások alapján távolságtartónak, hivatalos stílusértékűnek tartja, amely csak formális, írásbeli kapcsolattartáskor használatos (6).

(6) Levélben a teljes nevét és a titulust használom, pl. Tisztelt Dr. Kiss László. Élőszóban általában csak Tanár Úr/Nő megszólítást.

A pusztán néven történő, a társjelölő formát elhagyó megszólítás megítélése azonban ellentmondásos, mivel bár a névelem miatt a személyhez forduló szerepűek, a társjelölő elem hiánya miatt nem érvényesül bennük a levelezésben elvárt tiszteletadó funkció (Domonkosi 2017: 293). A társjelölő elem s ezáltal a tiszteletadó funkció hiánya a tanár-diák aszimmetrikus szerepviszonyában akár udvariatlanságnak is hathat egyes vélekedések szerint (7):

(7) Majdhogynem udvariatlan viszont, ha azt írod: Tisztelt (dr.) Gipsz Jakab!

A hozzászólásokban a rangon, a beosztáson szólításra vonatkozó javaslatok is megjelennek korlátozottabb számban:

(8) Egy professzort meg modortalanság per tanár úr szólítani, de ide jutotunk :-S.

(9) Egyetemen néhányan nagyon harapósak, ha nem a rangjukon szólítod őket, hiszen neked egy tanársegéd is tanárod.

(10) Feltételezem, nem vagy egyetemista, hiszen akkor tudnád az egyetemen szokásos protokollt (helyes megszólítás a „Tisztelt Docens Úr!” [...]).

A (8–10) hozzászólások írói figyelmen kívül hagyják, hogy a rangon szólítás szokása egyetemenként eltérő lehet, a reflexiók nem utalnak arra, hogy melyik egyetem „szokásos protokoll”-járól van szó. Más hozzászólások írói (elvéve oktatók is) utalnak a különféle egyetemek gyakorlatközösségeinek eltérő szokásrendjére:

(11) Egyetemi oktató vagyok, nő. El szoktam mondani, hogy mi szokás az egyetemen. Azért mondom el, mert sokan nem tudják, így viszont már tudni fogják.

(12) Sose tudom én se, hogy hogy is van ez a professzor stb., mert nálunk ezt a címet egyáltalán nem használja senki (BME)

A megszólítási bizonytalanságot fokozhatja az a helyzet, ha a hallgatónak olyan (fiatal) oktatót kell e-mailben megkeresnie, aki felajánlotta a tegeződést (13). A metapragmatikai reflexiók rámutatnak, hogy e gesztus ellenére a diákok jelentős része általában szükségesnek véli, hogy nyelvileg is explicitté tegyék a hallgató és az oktató közti társas hierarchiából adódó távolságot (részletesen I. Ballagó 2016: 194–195).

(13) Hogy írjak e-mailt egyetemi tanáromnak, akivel tegező viszonyban vagyunk? Milyen megszólítás kell?

A válaszokban nagyfokú változatosság figyelhető meg. Megjelennek a hagyományos, formális, kortól és beosztástól függetlenül használható formulák (14) és az informális, beszélt nyelvi alakok (köszönések) egyaránt (15), de akad példa a két véglet közti „középutas” megoldásra is, a keresztnéven szólításra (16).

(14) Kedves Tanárnő, Tanár Úr, esetleg.

(15) Lehet úgy is, ahogy élőben köszöntöd. Pi. Szia. Én csináltam már így, és soha nem volt vele semmi gond.

(16) Ha tegeződsz, nevetséges a tanárurazás, -nőzés. Kedves [keresztnév], és a végén: Üdvözlettel X. Y. Ez udvarias, de nem bratyizós. A „szia” szerintem csak nagyon-nagyon bizalmas, kvázi haveri viszonyban engedhető meg (BME-s gyakvezér, labvezérrel való levelezés során el tudom képzelni, de én a fenti formulával éltem a velük való kommunikációban is.)

3.2.2. A többfordulós levélváltások problémája

Azáltal, hogy a technikai fejlődés intenzívebbé tette a hallgató-oktató közti kommunikáció lehetőségét, gyakorivá váltak a hosszabb, több levélváltást magukban foglaló diskurzusok. A fórumon gyakran ismétlődő kérdések másik fő típusa a többfordulós levélváltásokkal kapcsolatos, problémát jelent a hallgatók számára, hogy szükség van-e a szokásos levélkezdő és -záró formulák alkalmazására többszöri, egymás utáni levélváltáskor is.

(17) Írtam egy emailt az egyik oktatómnak, majd válaszolt rá. Ha a levelére szeretnék válaszolni, ismét kell írni megszólítást (pl. kedves tanárnő), és elköszönést (pl. üdvözlettel)?

(18) Ha egy tanárommal levelezésbe kezdek, minden levél elejére oda kell írnom, hogy Tisztelt Tanárnő/Tanár Úr? Vagy csak simán válaszoljak, és végére tegyem a nevem?

E probléma főként gyors viszontválaszok esetén jelentkezik, mint ahogy az alábbi kérdésből is látszik:

(19) Minden egyes e-mail-válasznál külön meg kell szólítanom a másik felet? Írt az egyik tanárom, erre válaszoltam „Tisztelt xy tanárnő!” megszólítással, majd megint írt erre valamit, de újra megszólított, pedig csak órák teltek el az e-mailek között. Én a válaszlevélben szólítsam meg őt még egyszer? Szerintem furcsa lenne. Ilyenkor mi a szabály? Tehát egy hivatalos levelezés során, függetlenül attól, hogy milyen időközönként írunk egymásnak, mindig meg kell szólítani a másik felet? Még ha pl. 10 percenként írunk egymásnak, kb. egymondatos üzeneteket, akkor is?

A megszólítások és levélzárások elmaradása az online, egyidejű kommunikáció (csetelés) hatását mutatják, a többfordulós levelek egyre inkább párbeszédszerűvé válnak. Ugyanakkor a hallgatói reflexiók rámutatnak, hogy bár a hallgatók voltaképpen szükségtelennek érzik ezeknek az elemeknek a használatát a sokadik levélváltáskor (különösen ha a levelek sűrűn követik egymást), mégis felmerül bennük, hogy esetleg udvariatlan hatása lehet a levélnyitás és -zárás elmaradásának egy olyan hierachikus kommunikációban, mint amilyen a hallgató-oktatói elektronikus levelezés.

A valós idejű kommunikáció hatása átvezet a következő problémakörhöz, a csetelés szövegtípusában megjelenő nyelvi kapcsolattartási formák kérdéseihez.

3.2.3. A csetelés szövegtípusából adódó problémák

A levélkezdő formulákhoz hasonlóan az oktatónak küldött Facebook-üzenetben is jelentkezik a nyelvi kapcsolattartási formákban megfigyelhető bizonytalanság, rámutatva arra, hogy a hallgató-oktató kommunikációnak az e-mail a kizárólagos csatornája, hanem párhuzamosan az azonnali üzenetváltásra lehetőséget adó csevegőprogramok is kapcsolattartási felületet jelentenek. A kérdések rámutatnak az írott beszéltnyelviség szövegtípusának sajátosságaira: míg a (20) kérdés feltevője a megfelelő megszólítás iránt érdeklődik, addig a (21) példában a szöveg írója már köszönetéről beszél. A szóhasználat rámutat arra, hogy a csetelés átmenetet képez az e-mail és a személyes, szóbeli kommunikáció között.

(20) Facebook-üzenetben hogy illik megszólítani egy tanárt (magázódó viszony)? [...] Csak úgy bevezetés nélkül egy kicsit bunkóságnak érzem, de nem tudom hogy illene...

(21) Hogy illik a tanáromnak messenger üzenetben köszönni? Kaptam egy kérdést tőle messengeren, amire kéne válaszolni, de fogalmam sincs, hogy hogyan köszönjek.

A válaszokban előfordulnak a hagyományos levélkezdő megszólítások (*Tisztelt/Kedves Tanár Úr/Tanárnő!*), ugyanakkor a szóbeli érintkezések tipikus nyitóformái, a köszönések is megjelennek a hozzászólásokban (vö. Domonkosi 2004):

(22) Én úgy szoktam kezdeni, hogy „Jó napot!”, „Jó estét!”.

Egyes válaszokban megjelenik a szövegtípusra való metanyelvi reflexió, azt hangsúlyozva, hogy más szokások vonatkoznak a levél/e-mail, és mások a levelezés és az élőbeszéd közti átmeneti szövegtípusokra, mint amilyenek a cset-szövegek.

(23) Messenger-üzenetről beszélünk, nem levelezésről. Nincs semmilyen formai követelmény, kezdheti egyszerű csókolommal, jónapottal. Ahogy a való életben tenné.

(24) Egy levelet nem úgy kezdünk, hogy Jó napot tanárnő!, pláne nem Csókolom tanárnő!

A (24) példa arról tanúskodik, hogy írója a csetelés-szövegeket inkább az e-mail szövegtípusához érzi közelebbinek (ezért használja a *levél* szót), így a köszönést mind üdvözlőformulát nem tartja helyénvalónak ebben a kontextusban.

3.2.4. A folyamatos online jelenlét feltételezésének problémái

A fórumon olvasható metapragmatikai vélekedések elemzése megerősítette azt a hipotézisünket, amely egy kapcsolódó, folyamatban lévő kutatásunkban is kirajzolódni látszott (Domonkosi–Ludányi 2019): a felsőoktatásban részt vevő hallgatók feltételezik, hogy oktatójuk folyamatosan jelen van a digitális térben, akárcsak ők, a Z-generáció képviselői, a „digitális bennszülöttek” (Prensky 2011). A (25) példa adatközlője is feltételezi, hogy a küldött e-mail egyből el is jut a címzetthez, ezért merül fel benne, hogy nem udvariatlanság-e hétvégén e-mailt írni az oktatónak.

(25) Illetlenség egyetemi tanárnak hétvégén e-mailt küldeni? Azért most küldeném, mert fontos, hogy minél hamarabb megkapja a jelentkezésemet, mert betelhet a létszám. Nem gond, ha csak hétköznap válaszol, csak lássa, hogy korábban jelentkeztem. Nagy illetlenségnek számít, ha hétvégén zavarom?

A hozzászólások nem erősítik meg egyértelműen ezt a feltételezést. Bár a hozzászólók életkoráról nincsenek adataink, feltételezhető, hogy az a generáció is képviselteti magát, akik számára nem természetes a folyamatos online jelenlét. Például:

(26) Hívni illetlenség lenne, de az e-mailt csak akkor kapja meg, amikor megnézi az e-mailjeit...

4. Az oktatók által kezdeményezett metadiskurzusok

4.1. Az oktatói metadiskurzusok szövegtípusai és tipikus attitűdjei

A felsőoktatási kapcsolattartási szokásrend interjúkra és fókuszcsoporthoz beszélgetésekre épülő feltárása során az oktatók egyértelműen az írásbeli közléseket, a kapcsolattartás változatait, a levélbeli köszönéseket, megszólításokat, illetve a levélstílus lazaságát jelölték meg a hallgatókkal való nyelvi kapcsolattartás legproblematikusabb területeként; volt olyan oktató, aki arra is utalt, hogy hasonlóan az idegen nyelvi levelezés oktatásához a magyar nyelvű írásbeli kapcsolattartás szokásait is lehetne tanítani a hallgatóknak (l. Domonkosi–Ludányi 2019; vö. még Reder 2007).

A felsőoktatásban dolgozó tanároknak a hallgatókkal való nyelvi kapcsolattartási gyakorlatokhoz való viszonyulását jól mutatják azok az internetről gyűjtött, egyetemi oktatók által írt szövegek, amelyek rámutatva a kérdésesebb nyelvi helyzetekre, a nyelvi, viselkedésbeli iránymutatást is magukra vállalják. A vizsgált oktatói metaszövegekre a továbbiakban az egyszerűség kedvéért illemtanként utalunk, bár – ahogy a későbbiekben kifejtjük – nem minden vizsgált metaszöveg előíró jellegű, az egyes szövegek igen különböző módokon viszonyulnak a nyelvhasználati szokásrenddel kapcsolatos tudásátadáshoz. Az

itt megfigyelhető oktatói attitűdök leírásának, feltárásának további hozadéka lehet, hogy a nyelvhasználat befolyásolásában, a nyelvi tanácsadásban érvényesülő alapvető viszonyulásokat képeznek le.

Elemzésünkben 6 különböző, oktatói, tanszéki intézményi internetes oldalon talált a nyelvi kapcsolattartás tematizáló metaszöveget tárgyalunk:

- a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének honlapján található nyelvi illetan (röviden: KRE-illetan);
- az ELTE Szerves Kémia Tanszékének oldalán olvasható információk (SZKTSZ-illetan)
- a Szegedi Tudományegyetem Algebra és Számelmélet Tanszékének oktatója, Czédli Gábor professzor személyes oldalán található illetan (Czédli-illetan);
- a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének nyelvi illetana a tanszék egyik oktatójának, Viszket Anitának tollából (Viszket-illetan);
- Kós Gézának, az ELTE Analízis Tanszéke oktatójának kurzusleírásba ágyazott nyelvi illetana (Kós-illetan);
- az Óbudai Egyetem oktatójának, Simonics Istvánnak a hallgató-oktató írásbeli kapcsolattartással foglalkozó konferenciaközleménye, melynek címe: *Az elektronikus kommunikáció problémái* (Simonics-illetan).

Az összegyűjtött anyagok mindegyike a hallgatói-oktatói kapcsolattartásra vonatkoztatható metaszövegnek tekinthető, azonban különböznek abban a tekintetben, hogy eltérően viszonyulnak a nyelvi viselkedés befolyásolásához, és ezáltal eltérő nyelvi cselekvéseket végrehajtva, eltérő szövegtípusokban is valósulnak meg (vö. Kuna–Simon 2017). A vizsgált anyagok alapján két alapvető viszonyulás jelenik meg a nyelvi kapcsolattartással kapcsolatos problémás helyzeteket tekintve: egyrészt előfordulnak egyértelműen előíró, ezáltal éppen az oktató-hallgató viszony hierarchikusságát megjelenítő oktatói, tanszéki, intézményi érvelések; másrészt a közösség hagyományaira, saját tapasztalatokra hivatkozó, ezáltal a közös helyzetalakítást hangsúlyozó iránymutatások is.

A KRE-illetan a Magyar Nyelvészeti Tanszék honlapján, *Ajánlások az oktatókkal és az adminisztrátor munkatársakkal történő kommunikációhoz* alcímmel szerepel, és az egyetemi érintkezés szóbeli és írásbeli diskurzusaira, illetve az oktatókkal való kommunikáción túl az adminisztrátorokkal való kapcsolattartásra is utal. A szerző(k) feltüntetése nélküli illetan direktívumokat, tipikusan felszólító formában megfogalmazott megnyilatkozásokat tartalmaz, ami a nyelvi viselkedéshez való előíró attitűdre utal. Ezt az előíró szemléletet erősíti a szövegnek az a tipográfiai megoldása is, hogy a nem javasolt, nem megfelelőnek ítélt, de egyébként a nyelvi kapcsolattartás gyakorlatában élő formákat áthúzva jeleníti meg. Ez az oktatói metaszöveg úgy viszonyul a hallgató-oktató kapcsolat kérdéseire, hogy egyértelmű útmutatásokat ad az egyes problémás kérdések megoldására, a hivatalos, távolságtartó levelezés hagyományos

nyelvi megoldásait írva elő. Az egyértelmű előírások, az általános érvényűnek tűnő megfogalmazások, illetve a helyzethez kötöttség (pl. szerző megjelölése) hiánya lehetővé teszi, hogy ez a metaszöveg kiemelődjön az eredeti közlőhelyzetéből, és más felsőoktatási gyakorlatközösségekben is mint általános érvényű norma jelenjen meg. A komáromi Selye János Egyetem bölcsészkarának a faliújságján kinyomtatva, ilyen általános érvényűnek tűnő közlésként szerepel.

Az ELTE Szerves Kémia Tanszékének oldalán *Jó tudni* címszóval olvashatók a nyelvi viselkedésre, tegezésre, magázásra, megszólításra, levelezési gyakorlatra vonatkozó információk. A tömör, szintén általános érvényűnek tűnő megoldások itt konstatívumok, informatív közlések formájában jelennek meg. Bár nem felszólító, előíró jellegűek, az egyértelmű kijelentések mégis megkérdőjelezhetetlenséget sugallnak, még a nyelvhasználati gyakorlatban problematikus, nem egységes megítélést mutató jelenségek tekintetében is:

(27) A hivatalos levelezés megszólítási formulájában minden nő „Asszony” és minden férfi „Úr”. A 25 éven felüli nők megszólítása mindig „Asszony”, még akkor is, ha hajadon az illető.

A Szegedi Tudományegyetem Algebra és Számelmélet Tanszéke oktatójának, Czédli Gábor professzornak a személyes oldalán található a hallgatók és oktatók közötti nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó metaszöveg. Az oktatásszervezés gyakorlati kérdései között, a saját hallgatóinak tanácsokat adva jelenik meg a levelek nyelvi megformáltságának, udvariasságának kérdése is. A Czédli-illetemtan megfogalmazásai az SZTE hagyományaira, illetve az udvariasság szabályaira hivatkoznak, kijelentő formában közlik, hogy mi számít elfogadottnak és udvariasnak, ezáltal hatékony tanácsoknak tűnnek, a hallgatókat praktikusán segítő ajánlásként értelmezhetők. A segítő attitűdöt jelzi az is, hogy a kérdéses nyelvi megoldások bemutatása előtt egy elnézést kérő megnyilatkozás szerepel azzal kapcsolatban, hogy az udvarias nyelvhasználatra vonatkozó kérdéseket hoz szóba.

A Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének egyik oktatója, Viszket Anita írása az intézményi, tanszéki oldalhoz kapcsolódva érhető el, de kifejezetten személyes viszonyulást mutat fel. A kérdéskört a saját oktatói gyakorlatának tapasztalataiból, számára meglepő helyzeteiből indítja, visszaental hallgatókori személyes élményeire is. A megjelenített ajánlásokban is jelöltté van téve a személyes kiindulópont, kiemelten meg van nevezve a tudatosság szubjektuma (Sanders–Spooren 1997: 87):

(28) Ennyi példa után írok ide egy összefoglalót, hogy **szerintem** hogyan praktikus megszólítani (e-mailben vagy nyomtatott levélben) az oktatókat.

A személyes tanácsok mellé egy levélmintát is csatol a szerző, nem egyes megoldásokat hibáztatva, hanem praktikus megoldásokat, jó gyakorlatokat mutatva fel.

Kifejezetten személyes, csak a saját megszólítására vonatkozó, az oktató összes kurzusleírásába beépített rövid és célratörő metaszöveg Kós Gézának, az ELTE Analízis Tanszéke oktatójának iránymutatása, aki a saját, kölcsönös tegeződésre irányuló kérését indokolja, irányt szabva a hallgatók nyelvi kapcsolattartásának.

A hallgatók és oktatók közötti írásbeli kapcsolattartás kérdéseit tárgyaló metaszöveg az Óbudai Egyetem oktatójának, Simonics Istvánnak a *Az elektronikus kommunikáció problémái* című konferenciaközleménye is. A dolgozat saját nyelvi tapasztalatokra építve egyrészt hallgatói szokásokat, gyakorlatokat minősít (pl. *kimondatton zavaró; ez akkor lehet különösen bántó*), másrészt tanácsokat ad az általa hatékonynak tartott megoldásokhoz (29):

(29) A felsőoktatásban különösen a félév vége felé a hallgatók gyakran fordulnak különböző kérésekkel az oktatókhoz. Ilyenkor mi a jó stratégia: a szerénység, a magabiztosság vagy a fellengzős kioktató hangnem? Ez utóbbi valószínű nem nagyon vezet eredményre! Az internetes kommunikációban is célszerű megtartani azt a távolságtartást és tiszteletet, amit a napi gyakorlatban is megszoktunk.

Ebben a nyelvi tanácsadó szövegben a diskurzushibridizáció (Fairclough 2003) sajátos esete figyelhető meg: tudományos jellegű szöveggént, a nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó tudományos metadiskurzus formai megoldásait alkalmazva, illemtani jellegű, a saját nyelvi értékítéleteket és tapasztalatokat megosztó hétköznapi udvariassági metadiskurzussal olvad össze.

Az oktatói metaszövegek mindegyikét a felsőoktatás sajátos diskurzustartományában érvényesülő nyelvi problémák felismerése motiválja, több esetben kiegészülve a tanári mintaadás tudatosságával. Az oktatói szerepvállalás ezekben az esetekben kiterjed a nyelv tranzaktív funkciójának alkalmazásán, a tudásátadásra való törekvésen túl a nyelvhasználat interaktív funkciójával kapcsolatos gyakorlatok közvetítésére, a tapasztalatok átadására is. Az egyes metaszövegek azonban egészen különböző pedagógiai, nyelvi attitűdöket mutatnak fel, az egyértelmű tiltástól a személyes élmények megosztásáig, és ezek a különböző viszonyulások különböző nyelvi cselekvésekben, beszédaktusokban, szövegezési megoldásokban érhetők tetten.

4.2. Az írásbeli érintkezés problematikus jelenségei az oktatók szemszögéből

4.2.1. A levélkezdő formulák, megszólítások és a záróformulák

A hallgatói metapragmatikai vélekedésekhez hasonlóan az oktatók metaszövegeiben is a levélkezdő formulák és megszólítások képezik az írásbeli kapcsolattartás egyik legtöbbször előkerülő kérdését. A témakör Viszket Anita írásában jelenik meg a legkifejtettebb módon (30). A levélkezdetek problematikuságát a szöveg kezdetén oly módon jelzi a szerző, hogy érzékelteti a normakövető levélzáró formák és a szokatlan, a normától eltérő levélnyitó formulák egyidejű használata közti ellentmondást:

(30) Több elsőéves hallgatótól is kaptam az utóbbi napokban emailt, különféle kérdésekkel. Meglepődve tapasztaltam, hogy az amúgy nagyon okos, intelligens kérdéseket feltevő hallgatók, akik szépen, szabályosan magáztak a levélben, és „Üdvözlettel!” vagy „Tisztelettel!” köszöntek el, úgy kezdték az e-mailjüket, hogy „Jóestét!”, „Üdvözlöm”, stb.

A vizsgált oktatói metaszövegek mindegyike reflektál a megszólítások problémájára. Általában a rangon, beosztáson való megszólítást javasolják: *Tisztelt Tanárnő!* *Tisztelt Professor Úr!*, esetleg az oktató nevével kiegészítve. Kivételt képez a Kós-illetlan, amely nemcsak abban különbözik erőteljesen a többitől, hogy a kurzussal kapcsolatos alapvető tudnivalók között tárgyalja a nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó kérdéseket, hanem abban is, hogy az oktató közvetlenebb, informálisabb hangnemben szól hallgatóihoz a kurzusleíráson keresztül, és ugyanezt a hangnemet várja is el (31).

(31) Én a hallgatókkal tegeződni szoktam. Nyugodtan szólítatok Gézának.

Egyes felsőoktatási illetlanok a javasolt formákon túl hoznak példát a nem normakövető formulákra is. A nem elfogadott formákkal kapcsolatban különféle viszonyulások figyelhetők meg: a Czédli-illetlan az általános udvariassági szabályokra hivatkozik: „nem számít udvariasnak” (32); más szövegek vizuális, tipográfiai eszközökkel is felhívják a figyelmet a nem normakövető formákra: a KRE-illetlan áthúzással (33), a SZKTSZ-illetlan pedig nagybetűvel szedett tiltással (34). A Simonics-illetlanban az ironikus hangnem jelzi a levélkezdő köszönéshez társuló negatív értékítéletet (35).

(32) Ezzel szemben hallgató → oktató irányú levélben a „Tisztelt X. Y.” megszólítás nem számít udvariasnak (a benne szereplő „Tisztelt” ellenére sem).

(33) Kerülendő továbbá a Kedves/Tisztelt + az oktató keresztnéve (pl. Kedves Mária!, Tisztelt Mária!), valamint a Kedves + Dr. X: (pl. Kedves Dr. Tóth!) megszólítások, továbbá egyéb nem elfogadott formák, pl. Hölgyem!, Kolléganő!, T. Tanárnő!.

(34) DE NEM:
Tisztelt Kovács!
Tisztelt Kovács János!
Tisztelt Hölgyem! (csak szóban)

(35) Kimondottan zavaró, ha valaki a levél megszólításában azt hiszi, valóban találkozik a címzettel, és „Jó napot kívánok”-kal indít!

A pozíción való megszólítás szokásrendje a vizsgált illettanok, illetve saját tapasztalataink alapján is gyakorlatközösségenként eltérő lehet. Az egyes gyakorlatközösségek hagyományaira a Czédli- (36) és a Viszket-illettan (37) is utal a megszólítások kapcsán:

(36) Az SZTE hagyományai (és az udvariasság szabályai) szerint hivatalos érintkezésben, hivatalos levelekben az Egyetem polgárai egymást a beosztás megnevezésével szólítják.

(37) Amikor én voltam egyetemista, a szakon az volt a divat, hogy az oktatók nagy részével lehetett tegeződni, de mindenkit tanár úrnak vagy tanárnőnek kellett szólítani (vagyis nem a keresztnévén), és ők is így szólítottak minket, megelőlegezve ezzel a leendő diplománkat [...].

A levélnyitó formulák mellett ritkábban, de megjelenik a levélzárások adekvát megformálására vonatkozó iránymutatások is. A KRE-illettan a javasolt formulák mellett ebben az esetben is hoz példákat a nem normatív alakokra, amelyek jelen esetben az oktatónak szánt jókívánságokat jelentik (38). Eredményeink alapján a levél végi, nagy fokú változatosságot mutató jókívánságok a hallgatók közelítési stratégiái, a kérdőíves vizsgálatok szerint kifejezetten a kedvesnek szánt levelekben jelennek meg, másfelől a folyamatos online jelenlét nyelvi megnyilvánulásai, melynek során a hallgató nyelvileg bevonja az oktatót saját helyzetébe (Domonkosi–Ludányi 2019).

(38) Levelezések eleji és végi üdvözlő formulák használatakor kerülje a különféle jókívánságokat (pl. *Szép napot/estét/Jó hétvégét kívánok a Tanár Úrnak/Tanárnőnek!*). Helyettük [...] a levél végén [...] a *Tisztelettel/Üdvözlettel* formákat használja, és a teljes nevét írja alá (pl. *Kovács Judit*, és nem *Judit*).

A nyelvi problémát jelzi a hallgatóknak az a gyakorlata is, hogy az aláírás előtti záróformula esetenként teljes egészében elmarad, ahogy a Simonics-illettanból származó szövegrészlet is mutatja (39):

(39) A záró elköszönés hiányosságait gyakran áthidalják egy névaláírással. Ez akkor lehet különösen bántó, ha a levélíró előtte hosszasan kért valamit!

4.2.2. A levelek nyelvi megformáltsága, stílusproblémák

Az oktatóknak írt hallgatói levelek nyelvi megformáltságával, stílusával a KRE-illetlen foglalkozik a legrészletesebben. Az iránymutatás szerint egy ilyen e-mailnek hivatalos formájúnak, lényegre törő tartalmúnak, normatív helyesírásúnak kell lennie. Javasolja, hogy a hallgató kerülje az ironikus stílust és az emotikonok használatát, továbbá a használt e-mail-cím se tartalmazzon fantázianeveket (ez utóbbira a Simonics-illetlen is kitér). Ez az iránymutatás egyértelműen arra törekszik, hogy a hallgató-oktató levelezés stílusát a hivatalos, távolságtartó, közömbös stílusú nyelvi megoldások felé terelje, holott a levelezés szokásrendjének átalakuló gyakorlata azt mutatja, hogy a közös munka, a gyakori üzenetváltás helyzete a gyakorlatban a közvetlenebb, kevésbé hivatalos formák használatát is lehetővé teszi (vö. Domonkosi-Ludányi 2019).

A levelezés mint társas cselekvés kapcsán többször válik a metadiskurzusok tárgyává az a jelenség is, amikor a hallgatók a levél megszövegezése nélkül üres levelet küldenek az oktatóknak, mégpedig a kurzushoz tartozó beadandó feladatot csatolmányként kísérő szöveg nélkül. Mivel maga a csatolmány küldése cselekvésértékű, teljesíti a kért munka beadásának cselekvését, a kísérőlevél csak járulékos, kifejezetten interaktív szerepet, udvariassági funkciót tölthet be. Elmaradása indokolható egyrészt az írásbeli kapcsolattartás praktikusságának szempontjaival, hiszen hogy mikor és kitől érkezett a küldemény, az általában kísérőlevél nélkül is tudható, másrészt az írásbeli kapcsolattartás nyelvi bizonytalanságainak kiküszöbölési szándékával is. Az üres levél a fatikus funkció teljes mellőzése miatt kifejezetten udvariatlannak tűnhet, a KRE- (40) és a Simonics-illetlen (41) is a kerülendő gyakorlatok kapcsán említi meg:

(40) Ne küldjön üres leveket (pl. dolgozatot e-mail csatolmányként úgy, hogy maga a levél üres).

(41) Már annak is szoktam örülni, ha egyáltalán megtisztelnek a kísérő levél írásával, nemcsak odalökik a beadandó házi feladatot csatolt fájlként.

5. Összegzés

A hallgatók és oktatók közötti írásbeli kapcsolattartás nyelvhasználati kérdéseket felvető jellege és közösségi, kulturális szerepe egyértelműen megmutatkozik abban, hogy az internetes fórumokon, egyetemi honlapokon milyen nagy számban található a területhez kapcsolódó metadiskurzusok. A metadiskurzív tudatosság tipikusan az adott nyelvi tevékenységhez kötődő jelenségek visszamenőleges, illetve általános értelmezéseiben ragadható meg (Németh-Kádár-Haugh 2016: 8), a vizsgált területen pedig jellemzőek a megelőző jellegű, előzetes metadiskurzív megnyilatkozások is. A kapcsolódó diskurzusokat megelőző szerep a hallgatói oldalról a kérdések megfogalmazásában, a megfelelő nyelvi formai megoldások keresésében; az oktatói oldalról pedig a hallgatók

nyelvi szocializációjában, a mintaadásban aktívan szerepet vállaló magatartásban, előírások, illetve tanácsok közzétételében mutatkozik meg. Ez pedig azért is fontos, mert a tipikusan a posztadoleszcencia szakaszában járó hallgatók számára a gyakorlatközösség hagyományait felmutató, a közvetítés módját jól megválasztó iránymutatásoknak még valóban lehet a nyelvhasználati szokásaikat alakító szerepe.

A két vizsgált adatcsoport, azaz az oktatói és a hallgatói metadiskurzusok a nyelvi kapcsolattartási problémáknak nagymértékben hasonló mintázatait rajzolták ki. A felvetődő kérdések és az iránymutatások is jelezték (1) az általános érvénnyel használható megszólítási formák hiányából, (2) a felsőoktatási hierarchia, rangsor ismeretének hiányos voltából, (3) az oktatás hierarchikus jellegeből adódó hivatalos nyelvi megoldások, és az intenzív interakciókból, a közös tevékenységből adódó, oldottabb, közvetlenebb nyelvi megoldások közötti feszülésből, illetve (4) az írásos tevékenységek egyre inkább online jelenlétre épülő helyzetéből adódó problémákat.

A vizsgált metadiskurzusok tanulmányozását kulturális szerepük, a közösségi nyelvhasználati értékrendjét felmutató sajátosságaik miatt a továbbiakban fontosnak tartjuk a bennük érvényesülő ideológiák, udvariasságfelfogások és értékek irányába is kiterjeszteni.

Források

- Czedli Gábor [é. n.] *Levéliírás szempontjai*. Szegedi Tudományegyetem, Algebra és Számelmélet Tanszék. www.math.u-szeged.hu/~czedli/dimatsite/level-iras.html
- Gyakori kérdések és válaszok. Szokások, etikett rovat. www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg__szokasok-etikett
- Jó tudni. ELTE Szerves Kémia Tanszék. <http://szerves.chem.elte.hu/Jotudni.html>
- Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék [é. n.] *Ajánlások az oktatókkal és az adminisztrátor munkatársakkal történő kommunikációhoz*. www.kre.hu/nyelveszet/index.php/nyelvi-illemtan
- Kós Géza 2017. *Tájékoztató az Analízis 4 előadásról (matematikus szakirány), 2017. tavasz*. kosgeza.web.elte.hu/oktatas/2017tavasz-an4/Tajekoztato.html
- Simonics István 2011. Az elektronikus kommunikáció problémái. Óbuda University e-Bulletin 2(1): 419–425. uni-obuda.hu/e-bulletin/Simonics_2.pdf
- Viszket Anita 2006. *Megszólítások*. lingua.btk.pte.hu/segedanyag.asp?path=2006_2007_1&file=11_LEVELMINTA.pdf

Irodalom

- Ballagó Júlia 2016. Metapragmatikai tudatosság – A tegező és a nem tegező formák az oktató és a hallgató közötti kommunikációban. In: Bagyinszki Szilvia – P. Kocsis Réka (szerk.): *Anyanyelvünk évszázadai 2*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. Budapest. 185–202.
- Blum-Kulka, Shoshana 1992. The metapragmatics of politeness in Israeli society. In: Watts, Richard – Ide, Sachiko – Ehlich, Konrad (szerk.): *Politeness in Language*. 2nd ed. Mouton De Gruyter. Berlin. 255–280.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Chejnová, Pavla 2014. Expressing politeness in the institutional e-mail communications of university students in the Czech Republic. *Journal of Pragmatics* 60: 175–192.
- Culpeper, Jonathan 2011. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Domonkosi Ágnes 2004. Levélkezdő köszönések. *Édes Anyanyelvünk* 3: 9.
- Domonkosi Ágnes 2017. A nyelvi kapcsolattartás alapformái. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 279–298.
- Domonkosi Ágnes 2018. A kutatástól a tanácsadásig, az illemtantól az adatokig: diskurzusok a nyelvi kapcsolattartásról. *Jel-Kép*. Megjelenés alatt.
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia 2019. „További szép estét, tanárnő!” A nyelvi kapcsolattartás változásai a hallgató-oktató levelezés tükrében. In: H. Tomesz Tímea (szerk.): *Generációs kérdések a kommunikációs készségfejlesztésben*. Hungarovox Kiadó. Budapest. Megjelenés alatt.
- Érsok Nikoletta Ágnes 2007. *Az internetes kommunikáció műfajai: Különös tekintettel az interaktív magánéleti műfajokra*. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest.
- Fairclough, Norman 2003. *Analysing Discourse*. Routledge. London.
- Halász Gábor 2001. *Az oktatási rendszer*. Műszaki Kiadó. Budapest.
- Hariri, Nisrin Ahmed 2017. *An Exploratory Sociolinguistic Study of Key Areas for Politeness Work in Saudi Academic Emails*. PhD Thesis. University of Leicester.
- Hudson, Mutsuko Endo 2011. Student honorifics usage in conversations with professors. *Journal of Pragmatics* 43: 3689–3706.
- Kádár, Z. Dániel – Haugh, Michael 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Kuna Ágnes – Simon Gábor 2017. Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban. *Magyar Nyelv* 113: 257–275.
- Merrison, Andrew – Wilson, Jack – Davies, Bethan – Haugh, Michael 2012. Getting stuff done: Comparing e-mail requests from students in higher education in Britain and Australia. *Journal of Pragmatics* 44: 1077–1098.
- Németh Luca Anna 2015a. Szempontok az illemirodalom történeti szociopragmatikai vizsgálatához. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Magyar Filológiai Társaság – Tinta Könyvkiadó. Budapest. 193–202.
- Németh Luca Anna 2015b. A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban. *Magyar Nyelv* 111: 189–203.
- Németh Luca Anna – Kádár Zoltán Dániel – Haugh, Michael 2016. Nyelvi udvariasság/udvartatlanság és metapragmatika. *Filológia.hu* 6–7(1–4): 4–27.
- Premsky, Mark 2001. Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. [Digital Natives, Digital Immigrants]. *On the Horizon* 9(5). NCB University Press. Lincoln. Magyarul: goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf
- Reder Anna 2007. Kedves Tanárnő – megszólítások németórán. *Modern Nyelvoktatás* 2–3: 43–58.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda R. (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 85–112.
- Síklaki István 2006. *Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz módszer, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapszerepe*. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Spencer-Oatey, Helen 2011. Conceptualising 'the relational' in pragmatics: Insights from metapragmatic emotion and (im)politeness comments. *Journal of Pragmatics* 43: 3565–3578.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2017. *Netnyelvészet*. L' Harmattan Kiadó. Budapest.
- Vicsek Lilla 2006. *Fókuszcsoporthoz. Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Osiris Kiadó. Budapest.